

Šimtmečio lietuvių medicinos terminija

Diana Žėkienė

Vilniaus kolegijos Sveikatos priežiūros fakultetas

Medicinos istorija yra žmonijos istorija. Ji atspindi žmogaus pastangas palengvinti kitam kančias, slaugyti, gydyti, siekti amžinos jaunystės ir sveikatos, pažinti savo organizmą. Medicinos terminijos ištakos siejamos su V a. pr. Kr. antikinėje Graikijoje gyvenusio mokslinės medicinos tėvo Hipokrato darbais. Dauguma terminų, kuriuos savo raštuose vartojo Hipokratas, tapo tarptautiniais medicinos terminais. Juos perėmė ir papildė vėlesnių epochų gydytojai lotyniškais terminais. Nors klasikinės kalbos iki šiol yra pagrindinis medicinos tarptautinės terminijos šaltinis ir branduolys, XIX a. viduryje jos užleido vietą nacionalinėms kalboms ir pradėti kurti originalūs pavadinimai gimtąja kalba.

2018 metais Lietuvai švenčiant atkurtos nepriklausomybės šimtmetį, svarbu nepamiršti, kad vienas iš svarbiausių valstybingumo veiksnių yra kalba. Tai buvo suprasta jau XIX a. pabaigoje. Lietuvoje kilus liaudies švietimui, išaugus ir sustiprėjus tautinio atgimimo sąjūdžiui, pradėta kurti bendrinė rašomoji lietuvių kalba. Nors spauda lotyniškais raštmenimis buvo uždrausta, lietuviškų spaudinių leidyba ir platinimas suaktyvėjo. Medicina yra neatsiejama tautos istorijos ir kultūros dalis. Lietuvos laisvės nuojauta paskatino tokius žymius visuomenės veikėjus, gydytojus, farmacininkus, kaip J. Basanavičių, A. Vileišį, V. Kudirką, K. Grinių, P. Avižonį, J. Bagdoną, J. Šliūpą, M. Kuprevičių, S. Matulaitį ir daugelį kitų, susirūpinti įvairių medicinos spaudinių leidimu lietuvių kalba, kurti lietuviškąją medicinos terminiją. Gyvąją, liaudies kalbą jie kėlė kaip svarbiausią ir turtingiausią terminologijos šaltinį. J. Balčikonis rašė, kad „gyvosios kalbos terminai, išėję tiesiog iš mūsų galvoje dvasios, o ne padirbti nusižiūrėjus į svetimos kalbos kurpalį, yra mums suprantamesni ir aiškesni“. Daugiausia mokslinei medicinos terminologijai iš gyvosios kalbos paimta žodžių anatomijos ir klinikos, šiek tiek fiziologijos sąvokoms įvardyti, pvz., anatomijos: *alkūnė, antakiis, bamba, blakstiena, blauzda, čurna, delnas, gerklė, girnelė, gysla, gomurys, inkstas, kaklas, kaukolė, kirksnis, kremzlė, krūtinė, kulnas, kūnas, nagas, nykštys, nugara, pakaušis, pažastis, plautis, raumuo, sąnarys, skrandis, smilkinys, šlaunis, šonkaulis, tulžis*; fiziologijos: *kraujas, šlapimas, mėnesinės, išmatos*; klinikos: *dieglys* (dabar vartojama *diegliai*), *dusulys, džiova, gelta, karštinė, kosulys, niežas* (dabar vartojama *niežai*), *raupai, seilėtekis, sloga, viduriavimas* ir daugelis kitų.

Daugelis medikų, suprasdami lietuvių medicinos terminijos reikšmę ir būtinybę, ne tik vartojo, populiarino, bet ir patys ėmėsi lietuviškų terminų kūrimo. Žinoma, reikėtų nepamiršti svarbių K. Sirvydo lietuvių medicinos terminijos darbų XVI a., kurie buvo tęsiami XIX a. pab.–XX a. pr.

V. Kudirka – vienas pirmųjų vartojo jau išsakinjusius, dažniausiai liaudies kalboje įsigalėjusius, lietuviškus anatomijos pavadinimus: *plaučiai, krūtinė, burna, dantys, žarnos, širdis, gysla (-vena), inkstai, smegenys, sąnariai*. V. Kudirka pirmasis mėgino pavadinti *audinius* žodžiu *auda*, atkakliai ieškojo *gleivinės, plėvės, dangalo* lietuviškų terminų, tačiau ne visai vykusiai visus juos bendrino žodžiu *plonė* – *smegenų plonis, pilvo slidplonė, pilvaplonė, plonės aplink širdį, jungplonė, gomurio plonė*. Jis kamavosi ir dėl *ryklės, gerklų, ir kepenų, kasos* pavadinimų, juos

dažnai painiojo. Įdomios *liaukos* atitiktoms, taip ir neprigijusio, paieškos: *seilių, prakaito grumulėlis ar grumutėlis*.

Reikšmingas gydytojo M. Kuprevičiaus indėlis. Jis ypač aktyviai ragino vartoti ir kurti naujus medicinos terminus, savo leidiniuose propagavo: *dedervinė, dieglys, drugys, dusulys, gumbas, pleiskanos, prietvaras, mėšlungis, niežai, vėžys, džiova* arba *sausligė*...

Nuo J. Basanavičiaus, greičiausiai, prasidėjo tokių terminų kaip *prieširdžio, miego arterijos, ausies prieangio ir būgnelio*, vartoseną. Jo vartoti neurologijos terminai *mazgas, branduolys, vingis, smegenys, pailgosios smegenys, smegenėlės* išliko iki šiol. Prie dabartinės vartosenos labai priartėjo tokie J. Basanavičiaus teikti pavadinimai kaip *akies duobė, terpvietis, sėklinės pūsliukės, mergystės plevutė, plonukės žarnos, pusapskritis kanalas, pilvinė plėvė, širdies plėvės, kryžius*.

Prasmingi S. Matulaičio medicinos ir švietėjiški darbai. Jo raštuose gausu lietuviškų medicinos terminų, kai kurie jo paties pasiūlyti: *karštligė, raupai, plaučių uždegimas, viduriavimas, gimdymas, gimdymo namai*...

P. Avižonis įtvirtino *odena, rageną, rainelę, vyzdį, stiklakūnį, gyslaine*, o garsiajame „Akių ligų vadove“ (1940) pavartojo *krumplyną, tinklainę, lęšiuką, vokus, ašarinį ežerą, ašarinį maišelį, akiduobę*. Visi šie žodžiai stebėtinai greitai prigijo, tobulą jų daryba tebelieka etalonu visiems, kurie rūpinasi ir rūpinsis lietuviška terminija.

Pažymėtina J. Žilinsko ir bendradarbių žodžių darybos sistema. Antai kaulai dažniausiai vadinti sudurtiniais daiktavardžiais: *pleištikaulis, kulnikaulis* ir kt., vienoda, tuo pačiu principu pagrįsta, buvo ir serozinių plėvių terminų daryba: *pilvaplevė, krūtinplėvė, širdiplėvė*; vykusiai vadinti dantys: *kandžiai, iltys, kapliai, krūminiai*; audiniai: *jungiamasis, epitelinis* ir kt.; daugeliui sudėtingų pavadinimų vartoti priesagos -inis būdvardžiai, analogiškai vadinti *virškinamasis* ir *kvėpuojamasis aparatai*. Tvirtai prigijo vidaus organų ir jų dalių, *gerklų kremzlių, liaukų, vamzdinių organų sienelės dangalų* pavadinimai. Pažymėtini vykę daiktavardžiai *gleivinė, raumeninė*, apgalvotas žarnyno suskirstymas. Vėliau kai kurie J. Žilinsko terminai buvo pataisyti: *stuburkaulis – į slankstelių, bevardis kaulas – į dubenkaulį, gėdikaulis – į gaktikaulį, pleištikaulis ir kulnikaulis – į pleištakaulį ir kulnakaulį*. J. Žilinskas naujai sudarė lietuviškus sąnarių ir raiščių pavadinimus, pagal vieną principą sukūrė raumenų terminus.

V. Kudirkos terminą *kraujo indas* vėliau J. Šopauskas pasiūlė pakeisti *kraujagyslių* terminu, J. Elisonas įvedė *ląstelę*.

Lietuvių medicinos terminija rūpinosi ir vėlesni autoriai, ji tebekuriama ir dabar, tačiau XIX a. pab.–XX a. pr. buvo dedami dabartinės lietuvių medicinos terminologijos pamatai. Galima drąsiai teigti, kad to laikmečio medicinos terminija buvo lietuviškesnė nei šiandien. Didžioji dalis terminų – lietuviški žodžiai. Šiais, jubiliejiniais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės metais, išdidžiai galime kelti vėlavą ir už šimtmečio lietuvių medicinos terminologiją bei jos kūrėjus.

Parengta pagal P. Zemleviūtę, G. Česnį